

הרב צבי אלימלך נויגרשל

השיר יהיה לכם כליל התקדש חג

שתי בחינות להלל — קריאה ושירה

רמב"ם הלכות חנוכה גי:

ולא הלל של חנוכה בלבד הוא שמדברי סופרים, אלא קריאת הלל לעולם מדברי סופרים, בכל הימים שגומרים בהם את ההלל. הראב"ד השיג על כך: "ויש בהם עשה מדברי קבלה, השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיהו ל, כט)". במגיד-משנה הביא את לשון הגמ' בפסחים קיז, א "וחכמים אומרים: נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהם לישראל, וכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן". ובהמשך כתב: "ובאמת שבפרק ערבי פסחים אמרו שנביאים תקנו על כל צרה שנגאלים. אבל לאמרו בימים קבועים, מדבריהם הוא." הוא הבחין בין הלל שנתקן ע"י נביאים לאמרו על כל צרה וצרה כשנגאלים ממנה, ובין הלל שהוא מתקנת חכמים לאמרו בימים קבועים. והוסיף: "ואעפ"י שהביאו בערכין (יב) אותו הפסוק ("השיר יהיה לכם וכו'") אינו אלא לסמך ולדמיון. זהו דעת רבינו (הרמב"ם) והוא הנראה."

בכסף-משנה הקשה על הראב"ד "שכתב שיש בו עשה מדברי קבלה כמשיג על רבינו, והלא אף אם נודה שכן הוא, שיש בו עשה מדברי קבלה, שפיר דמי למיקריה דברי סופרים. וא"כ מה רצה להשיג או להוסיף על דברי רבינו?" וכן קשה על הרב המגיד, אף לו היתה הדרשה מהפסוק "השיר יהיה לכם" דרשה גמורה, ולא אסמכתא, היה הלל אליבא דהרמב"ם מדברי סופרים. וכן משמע מלשון הרמב"ם "אלא קריאת ההלל לעולם מדברי סופרים", דלא כהבחנת הרב המגיד. על כן מסכם בכס"מ: "ודברי הראב"ד והרב המגיד צריכים עיון."

בחדושי הגר"ז הלוי הלכות חנוכה הקשה על הרב המגיד מלשון הגמ' בפסחים "נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה וכו'". הרשב"ם פירש, דכל פרק ופרק היינו רגלים, "הרי דעיקר תקנת הנביאים מעיקרא היתה, שיאמרו אותו בין ברגלים ובין על כל צרה וצרה. ולפ"ז צריך עיון דברי הרב המגיד, שחילק ביניהם, דלאמרו על כל צרה וצרה שנגאלין ממנה הוא תקנת הנביאים, ובימים קבועים הוא רק מדברי סופרים.

כדי ליישב את קושית הראב"ד מהפסוק "השיר יהיה לכם" הביא הגרי"ז הלוי שיש שני דינים בהלל. יש הלל שאומרים אותו בחורת שירה, כמו הלל של לילי פסחים. על הלל זה כתב רב האי גאון (מובא בר"ן בפרק ערבי פסחים) "שאין מברכים על הלל שבליילי פסחים לגמור את ההלל, שאין אנו קורין אותו בתורת קורין, אלא בתורת אומר שירה." הלל זה נאמר משום שהפסח טעון הלל באכילתו, ודינו שנאמר בתורת שירה ולא בתורת קורין. ויש דין של קריאת הלל, שהוא מצוה מדברי סופרים בשמונה עשר ימים בשנה, שהיחיד גומר בהם את ההלל, ודינו דין קריאה ולא דין אמירת שירה. על הלל מסוג זה נתקנה ברכה, כמו על כל מצווה של דברי סופרים. הרמב"ם בהלכות חנוכה עוסק בהלל "מדין קורין", ולכן כתב בפ"ג ה"ה: "אעפ"י שקריאת הלל מצוה מדברי סופרים, מברך עליה", וכן שם בהלכה יב כתב: "מנהג קריאת הלל בימי חכמים הראשונים כך היה אחר שמברך הגדול שמקרא את ההלל." בהלכות חנוכה לא עסק הרמב"ם כלל בהלל "מדין שירה", ולכן לא הביא את הדרשה מהפסוק "השיר יהיה לכם".¹

לעומת זאת בהלכות חמץ ומצה ח"ה הוא כתב: "ואומר לפיכך אנו חייבים להודות להלל ולשבח וכו' ונאמר לפניו הללויה, הללויה עבדי ה' וכו' וחותרם ברוך אתה ה' וכו'." אין הוא מזכיר חיוב ברכה לפניו, כדברי רב האי גאון שהלל של שירה לא נתקנה ברכה לפניו. אמנם, בהגהות מימוניות כתב: "במסכת סופרים (כ"ט) משמע שצריך לברך לילי פסחים תחילה על קריאת הלל. וכן בירושלמי דפרקין משמע שצריך לברך שתי פעמים, אחת קודם הסעודה ואחת לאחר הסעודה בלא לנו." על ההלל שאומרים כשנגאלים מצרה, ואין הוא כלול בשמונה עשר הימים שבכל שנה, הסתפק הגרי"ז הלוי הסתפק "אם הוא ג"כ מדין הלל של קריאה, כמו ב"ח ימים שגומרים בהם את ההלל; או נימא שכל יסודו ועיקרו של הלל זה הוא דין אמירת שירה, כמו הלל של ליל פסחים."

הלל בליל פסח נאמר משום שני דינים אלו

גם מדברי טוריאבן יש ללמוד שדין הלל של ליל פסח שונה מדין הלל של י"ח ימים. הגמ' (מגילה יד, א) מקשה מדוע על יציאת מצרים אומרים הלל, והרי זהו נס שאירע בחוץ לארץ, ומאותה סיבה עצמה אין אומרים הלל על נס פורים. הקשה על

1. נראה שהלל נאמר לא רק על הצלה ממוות לחיים, אלא גם על נסים אחרים. הגאולה הקשורה לחנוכה היתה גאולה רוחנית, ביטול גזרות השמר של היוונים, ואעפ"כ גומרים עליה את ההלל. בכך מבואר מדוע הדין בהלכות חנוכה (ג.ה) "אעפ"י שקריאת הלל מצוה מדברי סופרים מברך עליו, והרי אין בכך שום חידוש שמברכים על מצוות דברי סופרים, כבר פסק זאת הרמב"ם לעיל במקרא מגילה ובהדלקת נרות חנוכה כי יש לברך ברכה על מצוות מדברי סופרים. ונראה כי הדגשה זו לגבי הלל דחנוכה מבליטה יחוד, שתקנת הנביאים לומר הלל על גאולה אינה דוקא על גאולה ממוות לחיים. אלא אף הצלה רוחנית בכלל, ועל יש לברך גם על הלל של חנוכה.

כך בטו"א: "מאי פריך מיו"ט ראשון של פסח שאומרים הלל, דילמא לאו משום נס אמרינן אותו אלא מפני שהוא מועד, מידי דהוי עצרת וסוכות, דלא נעשה בהם נס ואפי' הכי אמרינן אותו. תירוצו הוא שקושית הגמרא היא מהלל של ליל יו"ט ראשון של פסח, שאותו בודאי אין אומרים משום הרגל, אלא משום הנס, "דהא בשאר רגלים אין אומרים הלל בלילה אלא ביום לחודא, והכא אמרינן הלל. לפי דבריו איפוא הלל בליל פסח אינו מדין "הלל של מועד" אלא משום "הלל על הנס".

אולם מסוגית הגמרא בערכין י, ב משמע שהלל של ליל פסח נאמר גם משום "הלל של מועד". הגמ' מבארת שם מדוע אין אומרים הלל בראש-חודש (מנהגנו לומר חצי הלל בר"ח הוא רק משום מנהג, ואינו דין). משום שראש חודש אינו מועד המקודש בעשיית מלאכה כליל התקדש החג. משמע שהלל של ליל התקדש חג הוא מפני המועד המקודש בעשיית מלאכה (עי' רש"י ד"ה מקודש). ונראה על כן שהלל בליל פסח יש בו שתי בחינות – הלל של מועד והלל שירה על הנס.

עדיין לא התבאר בכך מדוע בליל פסח אומרים הלל כדין מועד, משא"כ בכל שאר המועדים. הסבר הענין בדברי הגר"י יצחק הוטנר זצ"ל (פחד-יצחק, פסח עמ' נא). הגמ' מבארת שבפסח גומרים את הלל רק ביום הראשון. בעוד שבסוכות גומרים אותו בכל יום, משום שימי חג הסוכות חלוקים בקרבנותיהם מה שאין כן ימי חג הפסח. חלוקת הימים בקרבן גורמת לחלוקת הימים באמירת הלל. לפיכך, ליל פסח. שחלוק מיומו בקרבן, נחלק באמירת הלל גם אילו היתה אמירת ההלל בו רק מדין מועד. לילי פסח נחלק איפוא מיומו בשתי בחינות: א – קרבן מיוחד (קרבן פסח); ב – חדוש הנס שהיה בו, שפסח ה' על בתי בני ישראל והוציא את בני ישראל ממצרים, "ליל שמורים הוא הלילה הזה". יחוד ליל פסח משתי הבחינות הוא המקור לשתי הבחינות של אמירת הלל בליל פסח.

הלל בליל פסח נאמר כהודאה גם על קריעת ים סוף

בחינת השירה שבהלל של ליל פסח, יסודה שירת-הים. בגמ' (מגילה יד, א) דרשו מקרא מגילה, שהוא בחינת הלל, מקל וחומר מכך שבני ישראל אמרו שירה בצאתם מעבדות לחרות. לפי רש"י (ד"ה מעבדות לחרות) הכוונה היא לאמירת השירה על הים. הקשה על כך בטורי-אבן, כיצד נלמד לדורות מהלל שאמרו על הים בשביעי של פסח, הרי לדורות אין חיוב מחמת אותה שירה, שהרי אין גומרים את ההלל בשביעי של פסח?

הגר"י הוטנר תירץ (שם עמ' נט): במשנה בפרק ערבי פסחים (ק"ז, ב) מובא "... רביעי (= כוס רביעי) גומר עליו את ההלל, אומר עליו ברכת השיר. רב יהודה מפרש (שם ק"ז, ב) שברכת השיר היא "יהללוך ה' אלהינו", כלומר, חיובים לברך אחר ההלל ברכה, והיא קרויה "ברכת השיר". על כך הקשה המהר"ל: הרי בדרך כלל אין חיוב לברך ברכה אחר ההלל, כדאמר אב"י (סוכה לט, א) שברכה לאחר ההלל היא רק

מנהג (ורק הברכה לפניו היא מצודה), ומאי שנא הלל של ליל פסח? ונראה כי החיוב לומר "יהללוך" (= ברכת השיר) הוא מפני שהלל זה של ליל פסח ענינו השירה שאמרו בני ישראל על ים סוף.

ראיה לכך מביא הגר"י הוטנר מהירושלמי בפרק ערבי פסחים, שהקשה מדוע נתעבבו בני ישראל לומר שירה עד שביעי של פסח. הירושלמי תירץ, דביציאת מצרים עדיין לא היה גמר גאולתם, ואין לומר שירה כל עוד נמצאים באמצע תהליך הגאולה וההצלה. שירה ראוי לומר רק בסיום התהליך של הגאולה. רק לאחר שראו בני ישראל כי "וישע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים וכו'" (שמות יד,ל) אמרו שירה. עתה כשראו את מצרים מת על שפת הים, הוברר למפרע חיוב אמירת שירה משעת יציאתם. על כן לדורות אנו אומרים הלל בליל א' של פסח, שעת יציאת מצרים, ומקור חיוב השירה הוא ממה שאמרו בני ישראל בשביעי של פסח. ובה נתישבה קושית בעל טורי-אבן.

נראה כי דברי הירושלמי הם מקור למש"כ הנצי"ב בהעמק-דבר (במדבר כא,טז) ד"ה ומשם בארה) שעד כה לא אמרו שירה על הבאר "משום שאין מברכים על הנס עד שנגמר כל צרכו" (ומעין זה גם בהעמק-דבר בראשית לה,א' ד"ה ושב שם, ובשמות ב,כב ד"ה כי אמר גר הייתי).

אפשר שמשום שתי הבחינות הללו שיש בהלל (משום "מועד" ומשום "שירה") אנו אומרים בכל ליל פסח את הלל פעמיים, פעם בבית הכנסת ופעם בשלחן הסדר.

בליל פסח נוספת לאדם התפעלות הנפש ממראה עיניו

נראה שלבחינת "השירה" שבהלל בליל הפסח יש הסבר נוסף. השירה הינה ביטוי להתפעלות הנפש, והיא תגובה נפשית להתגלות ה'. כיון ש"ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי", התפעל כל אחד מישראל ואמר "זה אלי ואנוהו". כיון שבליל פסח "חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", הרי שיש לחיות מחדש את חווית היציאה ממצרים, ובכללה להחיות גם את התגובה הנפשית הספונטאנית של "אז ישיר משה". חויה זו מועלית מחדש ע"י שלחן הסדר באמירת החל מדין "שירה".

אותה חויה של שירה עשויה לחזור כאשר עדים לנס גלוי. בפסוק "השיר יהיה לכם כליל המקדש חג" (ישעיהו לו,לו) פוי הרמב"ן שהנביא ישעיהו פונה לעם ישראל לאחר מפלת סנחריב, שיאמר שירה כבליל התקדש חג (הפסח), כי ישועת ישראל בימי חזקיה דומה לישועה על ים סוף. "ויהי בלילה, ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף, וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים" (מלכים ב יט,לה). היתה זו הופעה אלוהית נסית, ונדרשה תגובה נפשית שירית כפי שהיה על ים-סוף. החויה המיוחדת שחייב אדם לחוות בכל ליל פסח יש לה עוד ביטוי בהלכה. הרמב"ם אינו מונה את מצות זכירת יציאת מצרים במנין תרי"ג המצוות. הוא אמנם

מזכיר שיש חיוב כזה ביום ובלילה (הל' קריאת שמע א, ג): "אעפ"י שאין מצוות ציצית בלילה קוראין אותה בלילה מפני שיש בה זיכרון יציאת מצרים ומצווה להזכיר יציאת מצרים ביום ובלילה" אבל אין זה מתרי"ג מצוות. לעומת זאת הוא מונה בספר המצוות (מצות עשה קמז) את המצוה "לספר ביציאת מצרים בליל חמשה עשר בניסן בתחילת הלילה כפי צחות לשון המספר". הגר"ח הלוי סולוביצ'יק זצ"ל ביאר שאת מצות זכירת יציאת מצרים בכל לילה השמיט הרמב"ם משום שאליבא דבן-זומא לא יהיה חיוב לזכור יציאת מצרים בימות המשיח. והרי לדעת הרמב"ם בשורש השלישי "אין ראוי למנות מצוות שאין נוהגות לדורות."²

ועדיין קשה, מדוע מצוות סיפור יציאת מצרים בט"ו בניסן היא מצוה מתרי"ג מצוות שתנהג גם בימות המשיח, ואילו מצוה הזכירה בכל יום תתבטל? נראה כי תכליתה של מצוות הזכירה היא ללמד ולהעביר מדור לדור את אמיתות היסוד של אמונת ישראל, "כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו ויודע ומשיגה ויכול ... ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור ... יצוה אותנו ... שנוכיר זה בפינו בבקר ובערב" (רמב"ן, שמות יג, טז ד"ה ולטוטפות בין עיניך). על כן, לימות המשיח, כאשר "לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים ושיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (רמב"ם, הל' מלכים יב, ה) שוב לא יהיו מחוייבים בהזכרת יציאת מצרים. אבל מצוות סיפור יציאת מצרים בליל ט"ו, עניינה הוא שכל אחד ואחד יחיה מחדש את יציאת מצרים, יקח חלק במאורע המופלא של הופעת עם ישראל כעם ה', מאורע שהוא יסוד קיומו של עם ישראל. מצוה זו תמשיך להיות מחוייבת ומקיימת אף בימות המשיח.

2. לגר"ח הלוי הסבר נוסף, ולפיו כלולה מצות הזכירה בחובת קבלת עול מלכות שמים בכל יום, שאותה אנו מקיימים בקריאת שמע, שאותה מנה הרמב"ם כמנינו. הסבר זה מעמידנו על בחינה נוספת שיש בזכירה: ביציאת מצרים נוסדה מלכות ה' על עם ישראל – עם ישראל קיבל על עצמו את מלכות ה'. הזכירה בכל יום מביאה לחידוש קבלת מלכות ה' על-ידי כל אחד מישראל.